

Зубіашвілі І.К.

Інститут психології імені Г.С. Костюка

Національної академії педагогічних наук України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми формування підприємницької компетентності студентської молоді. Наведено короткий огляд різних теоретичних підходів до вивчення цього феномену (філософського, соціологічного, психологічного та педагогічного, економічного). Підкреслюється роль формування підприємницьких компетенцій у житті підприємців. Дослідниками багато з питань, пов'язаних з теоретичними аспектами формування підприємницької компетентності, розглядаються як складний, багатоаспектний та тривалий процес, що включає культивування особливої системи цінностей (самостійності, схильності до інновацій, розважливості, енергійності, підприємливості, чесності та сумлінності); організацію досвіду підприємницької поведінки (особливий тип поведінки, коли суб'єкт робить не те, що інші і не так, як інші), що базується на сукупності знань, умінь та особистісно-ділових якостей, готовності до змін на ринку та бажанні йти на розумний ризик. Зазначається, що формування підприємницької компетентності асоціюється з осмисленням феномену підприємництва. Уточнюється зміст понять «підприємницька компетентність» та «підприємницька компетенція». Підприємницька компетентність студентської молоді визначається як інтегративна властивість особистості, заснована на зразках поведінки, соціокультурних нормах та принципах, що орієнтує студентів на прояв економічної активності у сфері підприємництва та бізнесу і забезпечує досягнення бажаного рівня благополуччя. Наголошується, що поки що не сформовано високий рівень підприємницької компетентності особистості у нашому суспільстві, відсутній соціокультурний досвід підприємницької діяльності у молоді. У зв'язку з цим особливого значення набувають теоретико-методологічні дослідження формування підприємницької компетентності у розвинених англomовних країнах для використання порівняльних наукових розробок в українській освітній системі. Констатовано, що у ХХІ столітті формування підприємницької компетентності стає економічним, соціокультурним та психолого-педагогічним феноменом, бо воно тісно пов'язане із формуванням особливої системи цінностей, спрямованої на виховання автономної та фінансово незалежної особистості.

Ключові слова: підприємницька компетентність, компетенції, молодь, підприємець, освіта.

Постановка проблеми. Протягом кількох років важливою складовою структурної перебудови та ринкових реформ економіки України є необхідність подальшого розвитку підприємництва. Досягнення цієї мети пов'язане з вирішенням широкого комплексу соціально-економічних завдань, особливе місце серед яких посідає формування підприємницької компетентності у підростаючих поколінь. Наявність людей, як не лише здатні розпізнавати нові бізнес-можливості, а й мають достатньо компетенцій їхньої успішної реалізації, істотно впливає на соціально-еко-

номічний розвиток країни. Підготовка молодих поколінь до життя та трудової діяльності – стратегічне питання розвитку держави.

Нині в освітній сфері стає особливо актуальною проблема формування майбутніх фахівців, які володіють знаннями у сфері підприємництва. Навчання цьому у закладах освіти є нормою у всьому світі. Окремими дослідниками пропонуються навіть різні моделі виховання «особи підприємницького типу». Формування підприємницької компетентності у підростаючих поколінь може стати однією з важливих передумов

для ефективного розвитку підприємництва, поведінкових моделей, стереотипів та стилю життя в нашому суспільстві.

Сфера освіти, будучи частиною ринкових відносин, призвела до того, що на ринку освітніх послуг кожен навчальний заклад посідає свою нішу. І як наслідок, набули актуальності проблеми: розвитку молодіжного підприємництва в університетському середовищі; необхідність розгляду молодіжного підприємництва, з одного боку, як можливого вибору випускниками як основного виду трудової діяльності після закінчення навчання, а з іншого боку, як способу розвитку підприємницьких компетенцій студентів незалежно від запланованого ними вибору; необхідність спеціального навчання викладачів організацій вищої освіти основам підприємницької діяльності та залучення їх у процес формування у студентів підприємницьких компетенцій.

Реалізація соціального замовлення на підготовку молодої людини, яка володіє економічними знаннями, вміннями та навичками, здатна вибрати індивідуальний життєвий шлях, незалежно від того, чи працюватиме вона у сфері підприємництва чи в іншій сфері економічної діяльності, передбачає розвиток підприємницьких компетенцій у підростаючих поколіннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На цей час у вітчизняній науці накопичився певний потенціал розгляду проблеми формування підприємницької компетентності. Теоретичні та прикладні аспекти підприємництва, економічної діяльності, розвитку ділових якостей особистості та формування підприємницьких компетенцій, їх сутності та особливості у західній і вітчизняній науці аналізувалися у роботах М. Вебера [1], В. Зомбарта [11], Й. Шумпетера [10], Л. Карамушки і Н. Худякової [3], О. Креденцер [4], І. Гой і Т. Смелянської [2], у яких розкривалися окремі теоретичні аспекти формування підприємницької компетентності особистості. Д. Аудстреч [6], розкрив особливості підприємницької економіки в умовах капіталізму та демократії у ХХІ столітті, а також трансфер технологій у глобальній економіці. А. Каррі і М. Мартін [7] вивчали вплив підприємництва на економічне зростання у суспільстві.

Водночас аналіз освітньої практики в Україні свідчить про недостатній рівень розвитку проблеми формування підприємницької компетентності та уваги до цієї проблеми в теорії та практиці виховання, у зв'язку з чим зростає теоретична та практична значимість вивчення досвіду розвине-

них країн. Українська педагогіка і школа потребують розробки та впровадження оптимальних технологій формування підприємницьких компетенцій у підростаючих поколіннях.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне дослідження формування підприємницької компетентності студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Суттєві перетворення у соціально-економічному житті нашої країни та системі освіти кардинально змінили умови економічної соціалізації підростаючих поколіннях. У зв'язку з розвитком в Україні економіки ринкового типу виникла гостра необхідність дослідження формування у процесі економічної соціалізації підприємницької компетентності студентської молоді, якій досі приділялося недостатньо уваги. Хоча держава зацікавлена у прилученні молоді до участі у підприємницькій діяльності, але поки не сформовано високий рівень підприємницької компетентності особистості у нашому суспільстві, відсутній соціокультурний досвід підприємницької діяльності у молоді. У цьому зв'язку особливого значення набувають теоретико-методологічні дослідження формування підприємницької компетентності молоді у розвинених англослов'янських країнах для можливості використання порівняльних наукових розробок в українській освітній системі.

Важко переоцінити роль, яку відіграє формування компетенцій підприємців у їхньому житті. Багато з питань, пов'язаних з теоретичними аспектами формування підприємницької компетентності розглядаються дослідниками як складний, багатоаспектний та тривалий процес, що включає: культивування особливої системи цінностей (самостійності, схильності до інновацій, енергійності, розважливості, підприємливості, чесності та сумлінності); організацію досвіду підприємницької поведінки (особливий тип поведінки, коли суб'єкт робить не те, що інші і не так, як інші), що базується на сукупності знань, умінь та особистісно-ділових якостей, готовності до змін на ринку та бажанні йти на розумний ризик.

Для вивчення формування підприємницької компетентності потрібно звернутися до таких фундаментальних наук, як антропологія, культурологія, філософія, соціологія, психологія та педагогіка. Саме комплексний підхід до розгляду підприємницької компетентності, на нашу думку, слід вважати об'єктивним.

Початкові ідеї про підприємництво виявилися ще у давнину. Відомо, що давньогрецька система виховання стала своєрідним акумулятором усіх

знань про природу, людину та суспільство. Філософський підхід у дослідженнях формування підприємництва можна знайти у працях філософів Стародавньої Греції, де закладено перші відомості про підприємницьку діяльність. Глибокий погляд на підприємницьку діяльність висловив філософ Аристотель, який вважав цю діяльність «мистецтвом наживати багатство» [3, с. 62].

Наприкінці XVII, на початку XVIII століття були проведені цікаві дослідженнями британських філософів і педагогів у галузі проблеми економічної активності людини, безпосередньо пов'язаними з моральністю. Іншими словами, це явище розглядалося в культурному контексті.

Британський економіст А. Сміт [13, с. 62], творець вчення, що охоплює практично всі сторони економічного життя, підкреслював, що в освіті, як і в інших комерційних підприємствах, потрібний елемент конкуренції. Наголошуючи на ролі освіти, що сприяє пізнанню світу, А. Сміт вказував на необхідність модернізації шкільних програм, навчальних планів, запровадження таких предметів, як геометрія та механіка, основи яких повинен знати кожен робітник, бо ці знання можуть допомогти йому плідніше працювати.

Певний внесок у формування підприємницької компетентності підростаючих поколінь зробив М. Лютер, який пов'язав освіту з трьома інститутами соціалізації: церквою, державою та сім'єю. Він раціонально підходив до ділової активності людини, яка, за М. Лютером, була порятунком, а економічна діяльність з'являлася як один із аспектів її особистої поведінки [2, с. 68]. Феномен компетентності проявляється у будь-якій сфері людської діяльності, у тому числі в економічній діяльності людей.

Компетентнісний підхід, як один із головних шляхів підвищення якості освіти, впевнено посідає позицію ключової методології її модернізації. Він є інструментом, за допомогою якого студенти можуть швидше адаптуватися до нових ситуацій у підприємницькій освіті, бо безпосереднім результатом реалізації підприємницької освіти на основі цього підходу є формування підприємницьких компетенцій.

Перші спроби використання економічного підходу до дослідження формування підприємницької компетентності асоціюються із осмисленням феномену підприємництва. Засновником цього підходу прийнято вважати ірландського економіста Р. Кантільона, який ще у XVIII столітті ввів у науковий обіг поняття «підприємець» [3, с. 57]. Американський учений С. Камінг трактує поняття

«підприємець» як імідж самотнього творчого індивіда, який взяв на себе ризик [8, с. 198].

Основи міждисциплінарного соціально-економічного підходу до формування підприємництва знайшли відображення у працях німецького дослідника В. Зомбарта, який, аналізуючи риси підприємця, зазначав, що головна сутність підприємництва полягає у самому дусі підприємництва, що є комплексом психічних рис індивіда [11, с. 78]. Він вважав, що виконання непростих функцій вимагатиме від людини наявності якостей, що включають широкий спектр як душевних, фізичних, так і організаційних здібностей.

Відомий австрійський економіст Й. Шумпетер вважав, що підприємництво більше подібне до творчої діяльності новатора [10, с. 46]. Розглядаючи підприємництво як рух уперед, автор одним із перших увів поняття «інновації у підприємстві».

Підприємницька компетентність не може бути результатом механічного накопичення знань, умінь та навичок. Вона передбачає розвиток усіх сторін особистості – когнітивної, емоційної та вольової і виявляється у сукупності компетенцій – загальнокультурних, професійних, особистісних.

Підприємницьку компетентність студентської молоді ми розглядаємо як інтегративну властивість особистості, засновану на зразках поведінки, соціокультурних нормах і принципах, що орієнтують студентів на прояв економічної активності у сфері підприємництва та бізнесу і забезпечує досягнення бажаного рівня благополуччя.

За підсумками аналізу існуючих підходів ми уточнили ключове поняття дослідження. Підприємницька компетентність студентів є структурно-упорядкованою сукупністю чотирьох взаємопов'язаних блоків формування необхідних інтегративних якостей у галузі підприємництва, розвитку та саморозвитку особистісно-професійних якостей, що визначають рівень готовності та здібностей до підприємницької діяльності в обраній спеціальності.

Отже, формування підприємницьких можливостей майбутнього фахівця можна розглядати як освітній процес, що є цілеспрямованим педагогічним впливом з метою розвитку мотивації, готовності та здібності як безпосередньо до підприємницької діяльності, так і до розкриття власного потенціалу та якостей особистості з метою підвищення ефективності та успішності майбутньої професійної діяльності.

Мотивування студентів до підприємницької діяльності має здійснюватися шляхом розкриття можливостей та перспектив інноваційного розви-

тку сфери освіти, ролі та значущості освітнього підприємництва в соціально-економічному розвитку держави.

Основою розвитку готовності та здатності майбутніх фахівців до підприємницької діяльності є здібності: організаторські (підприємливість, ініціативність, ризикованість, рішучість, самостійність); творчі (креативність, евристичність, новаторство); комунікативні (комунікабельність, емпатія, дипломатичність); управлінські (лідерство, відповідальність, принциповість, впевненість у собі) [3, с. 121].

Формування підприємницької компетентності у підростаючих поколінь у розвинених англomовних країнах передбачає культивування особливої системи цінностей (самостійності, схильності до інновацій, енергійності, розважливості, заповзятливості, чесності та сумлінності). У цих підходах чільну роль відіграє особистісний чинник, що розкриває особливості особистості підприємця та тих інститутів, які формують у нього ці якості.

Як зазначалося, істотна роль у розвитку теорії підприємництва належить як економістам і соціологам, так і психологам. Прикладом поєднання економічного та психологічного підходів є роботи А. Сміта, який ще у XVIII столітті зауважував, що людська психологія недосконала і ця недосконалість може впливати на економічні рішення [13, с. 47].

Отже, складність природи формування підприємницької компетентності обумовлена тим, що вона є єдністю тісно пов'язаних сторін: культивування особливої системи цінностей (самостійності, схильності до інновацій, енергійності, обачності, підприємливості, чесності та сумлінності) та організації досвіду підприємницької поведінки, що базується на сукупності знань, умінь та особистісно-ділових якостях, готовності до змін на ринку та бажанні йти на розумний ризик.

У XXI столітті формування підприємницької компетентності стає економічним, соціокультурним та психолого-педагогічним феноменом, бо воно тісно пов'язане з формуванням особливої системи цінностей, спрямованої на виховання автономної та фінансово незалежної особистості. Слід пам'ятати, що формування підприємницької компетентності відбувається за безпосередньої участі самого підприємця.

Останнім часом ділова активність як дорослого населення, так і його підростаючої частини дуже впливає на економічне та політичне життя країни.

Аналізуючи формування компетентності підприємництва, низка вчених виокремлює

соціально-психологічні та індивідуально-психологічні характеристики особистості індивіда у процесі здійснення підприємницької діяльності, які регулюють особливості підприємницької поведінки підростаючих поколінь. В. Москаленко [5, с. 123], узагальнюючи матеріал присвячений підприємництву, зазначає, що вибір та успішність підприємницької діяльності визначаються не так окремими індивідуально-психологічними особливостями її суб'єкта, як системними взаємозв'язками у структурі особистості підприємця.

При формуванні компетенцій у самого підприємця складаються уявлення про деяку шкалу матеріальних та духовних цінностей його бізнесу, відповідно до якої він встановлює правила та норми поведінки, потреби та якості його товару чи послуг, очікувані доходи та прибутки [4, с. 56].

Канадський фахівець у галузі теорії та практики підприємництва Ю. Гассе вважає, що найбільш повно відображає весь спектр якостей, потрібних підприємцю, такий перелік: необхідність досягнення; креативність та ініціатива; взяття ризиків та постановка цілей; самовпевненість та внутрішній локус контролю; незалежність та автономія; мотивація, енергія та зобов'язання [9, с. 130].

На основі теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та узагальнення його результатів ми визначили критерії формування підприємницької компетентності: мотиваційно-ціннісний (позитивне ставлення підростаючих поколінь до підприємницької діяльності, прагнення створити власний бізнес; відповідальне ставлення до підприємницької діяльності, вирішення новаторських завдань та виконання підприємницьких проектів); когнітивний (оволодіння теоретичними та практичними знаннями в економічній та підприємницькій діяльності – розуміння економічної та підприємницької термінології); операційно-діяльнісний (уміння застосовувати теоретичні знання у вирішенні підприємницьких завдань, здатність до ризику та відкриття свого бізнесу); особистісний (професійні якості особистості, які потрібні для ведення підприємницької діяльності – підприємливість, самостійність, ініціативність, прийняття розумних ризиків, а також потреба у саморозвитку).

Висновки. Аналіз сформованих у соціальному знанні теоретичних підходів до проблеми формування підприємницької компетентності дозволив зробити такі висновки. Поняття «формування підприємницької компетентності» відображає

складну взаємодію таких соціальних сфер, як економіка, культура, антропологія, психологія та педагогіка. Кожен із підходів акцентує увагу на тих чи інших аспектах формування компетенцій підприємця.

При всьому різноманітті підходів до формування підприємницької компетентності аналіз наукової літератури свідчить про зростаючу увагу до формування компетенцій підприємця з боку як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Досвід формування підприємницької компетентності в розвинених англослов'янських країнах має безумовну теоретичну та практичну значущість для наших педагогів, психологів та викладачів не лише з пізнавальної, а й із практичної точки зору.

Перспективою подальшого дослідження є розробка узагальнюючої теоретичної концепції, яка дозволить провести емпіричне дослідження для визначення рівнів сформованості культури підприємництва у підростаючих поколіннях.

Список літератури:

1. Вебер Макс. Государство і суспільство; пер. з нім. М. Кушнір. Київ: Всесвіт, 2013. 420 с.
2. Гой І. В., Смельянська Т. П. Підприємництво: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2013. 368 с.
3. Карамушка Л. М., Худякова Н. Ю. Мотивація підприємницької діяльності : монографія. К. – Львів, 2011. 208 с.
4. Креденцер О. В. Психологія розвитку підприємницької активності персоналу освітніх організацій : монографія. К. : Логос, 2019. 320 с.
5. Москаленко В. Соціалізація особистості: монографія. К.; Фенікс, 2013. 340 с.
6. Audretsch D. Sustaining innovation and growth: Public policy support for entrepreneurship. *Industry and Innovation*, 11 (3), 2004. P. 167–91.
7. Carree M., Martin A. The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth. *Handbook of Entrepreneurship Research*, 2010. P. 557–594.
8. Cummings S. The economic socialization of children. A neo- Marxist analysis. *Social problem*. N.Y., 1978. № 26. P. 198.
9. Gasse Y. A strategy for the promotion and identification of potential entrepreneurs at the secondary school level. N.C Churchill et al. (eds) *Frontiers of Entrepreneurship Research*. Wellesley, 1985. P. 538–559.
10. Schumpeter J. *Theory of Economic Development*. Capitalism, Socialism and Democracy, 1950. 466 p.
11. Sombart V. *Noo-Soziologie*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001.
12. Singer S. *Global entrepreneurship monitor 2014 Global report*. GERA, 2019.
13. Smith A. *Wisdom lost in knowledge*. UK: Bristol Polytechnic, 1976. P. 25 (29).
14. Timmons J., Spinelli. S. *New venture creation: Entrepreneurship for the 21st Century*. New York: McGraw-Hill, 2004.

Zubiashvili I.K. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF RESEARCH OF FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE OF STUDENTS

The article is devoted to the theoretical analysis of the problem of forming an entrepreneurial competence of student youth. A brief overview of various theoretical approaches to studying this phenomenon (philosophical, sociological, psychological and pedagogical, economic) is provided. The role of developing entrepreneurial competencies in the lives of entrepreneurs is emphasized. Researchers consider many of the issues related to the theoretical aspects of the formation of entrepreneurial competence as a complex, multifaceted and long-term process that includes the cultivation of a special system of values (independence, propensity for innovation, prudence, energy, entrepreneurship, honesty and conscientiousness); organization of the experience of entrepreneurial behavior (a special type of behavior when the subject does not do what others do and not in the way others do), which is based on a set of knowledge, skills and personal and business qualities, readiness for changes in the market and the willingness to take reasonable risks. It is noted that the formation of entrepreneurial competence is associated with understanding the phenomenon of entrepreneurship. The meaning of the concepts of "entrepreneurial competency" and "entrepreneurial competence" is clarified. Entrepreneurial competence of student youth is defined as an integrative property of the personality, based on behavioral patterns, socio-cultural norms and principles, which orients students to the manifestation of economic activity in the field of entrepreneurship and business and ensures the achievement of the desired level of well-being. It is emphasized that a high level of entrepreneurial competence of the individual has not yet been formed in our society, and there is no socio-cultural experience of entrepreneurial activity among young people. In this regard, theoretical and methodological studies of the formation of entrepreneurial competence in developed English-speaking countries are of particular importance for the use of comparative scientific

developments in the Ukrainian educational system. It is stated that in the 21st century, the formation of entrepreneurial competence becomes an economic, socio-cultural, and psychological and pedagogical phenomenon, because it is closely related to the formation of a special system of values aimed at educating an autonomous and financially independent individual.

Key words: *entrepreneurial competence, competencies, youth, entrepreneur, education.*

Дата надходження статті: 29.07.2025

Дата прийняття статті: 01.08.2025

Опубліковано: 30.09.2025